

darulfunun ilahiyat

ARAŞTIRMA NOTU / RESEARCH NOTE

GAS'ın Hadis Bölümü ile *Buhârî'nin Kaynakları'nın Karşılaştırmalı Bir Analizi*

Muhammed İkbâl Aslan¹

Hadislerin yazımı ve nasıl rivayet edildiği meseleleri modern dönemde birçok çalışmaya konu olmuştur. Konu hakkında birçok oryantalistin farklı tezleri bulunsa da bunlar içerisinde Batı'da akademik hadisçiliğin kurucularından sayılan Goldizher'in (ö. 1921) iddiaları, Fuat Sezgin (ö. 2018) tarafından hem *Buhârî'nin Kaynakları* hem de *GAS*'ın "Hadis" bölümünde etraflıca değerlendirilmiştir. O, Goldizher'in mezkûr konulardaki tarih anlatısının hatalı olduğunu belirtip her iki eserinde de okuyucuya bir başka hadis tarihi sunmuştur. Sezgin'in mezkûr iki eserinin genellikle aynı olduğu düşünülse de biraz daha dikkatli bir okumayla aralarında önemli bazı farklılıkların bulunduğu, daha doğru bir ifadeyle *GAS*'ta önemli bazı hususlara değinilmediği fark edilmektedir. Bu çalışmanın konusu da müellifin *Buhârî'nin Kaynakları*'nda açıkça söyleyip *GAS*'ta daha müphem bıraktığı hususlar ve bunun muhtemel sebepleridir.

GAS'ın Hadis Bölümü ile Buhârî'nin Kaynakları'nın Karşılaştırılması

GAS'ın "Hadis" bölümü genellikle hadislerin rivayet edilme keyfiyeti üzerine yoğunlaşır. Müellifin ilgili bölümde üzerinde durduğu konulardan bir diğeri de hadislerin yazımıdır. Aynı konulara *Buhârî'nin Kaynakları*'nda da değinilmiştir. Söz konusu iki eserdeki ilgili konuları karşılaştırmalı olarak incelemeyi hedefleyen bu metinde müellifin görüşlerinin tam bir tasviri sunulmaya çalışılmayacak, iki eser arasındaki farklılıklara işaret edecek kadar bilgi aktarılacaktır.

Hadislerin Yazımı

Sezgin, *GAS*'ın "Hadis" bölümünde hadislerin İslâm'ın ilk yıllarından itibaren yazıldığını savunur. Hz. Peygamber'in mektuplarının varlığını ve bunların Hz. Peygamber döneminden itibaren nakledildiğini belirten müellif, sonraki yıllarda da hadis yazımının kesintiye

¹ Sorumlu Yazar: Muhammed İkbâl Aslan (Arş. Gör.), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İstanbul, Türkiye.
E-posta: ikbal.aslan@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-0645-6645
<https://doi.org/10.26650/di.2019.30.2.0054>

uğramadığını belirtir. Örneğin o, sahâbe döneminde İbn Abbâs'ın (ö. 68/687-88) levha ve sahîfelerinin bulunduğunu, tâbiûn döneminde Şa'bî'nin (ö. 104/722) zekat ve ferâiz konularında üç tomar yazı malzemesini imlâ ettirdiğini aktarır. Berâ b. Âzib'in (ö. 71/690[?]) tâbiî öğrencilerinin onun yanında kamışla ellerine yazdıklarını, Şa'bî'nin gerektiğinde duvara bile olsa sürekli yazmayı tavsiye ettiğini belirtir.¹ Tâbiûnun yazma hususunda gayret gösterdiğini söyleyen müellif, ilgili dönemde kitapların çok defa ödünç alındığına dair rivayetleri nakleder.² Devamla bu yazım faaliyeti sonucunda II./VIII. asırda bir hadis edebiyatının oluştuğunu ve muhaddislerin teâmülüne göre bütün hadisleri kitaplarında kaydettiklerini ispatlamak için II./VIII. asırla ilgili birçok rivayet nakleder.³ Sahâbe ve tâbiûn dönemlerinde hadis yazımı aleyhinde birçok rivayet varsa da Sezgin, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) başlangıçta hadisleri yazmak istediği fakat daha sonra bu görüşünden vazgeçtiğine ve Ebû Mûsa'nın (ö. 42/662-63) öğrencilerinden birinin önceleri hocasının hadislerini yazıp sonrasında Hz. Ömer'in bu tavrını öğrenince yazdıklarını imha ettiğine dair rivayetlere yer verir. Müellif söz konusu nakillerin erken dönemde yazım aleyhtarı bir ilginin varlığına işaret ettiğini belirtse⁴ de bu rivayetlerin hadis yazımına karşı bir isteksizliğe de delâlet ettiğine temas etmez. Aslında Sezgin, yazım aleyhine rivayetlerden *GAS*'ta bahseder. Fakat bu rivayetleri hatalı olarak ve *Buhârî'nin Kaynakları*'nda zikrettiğinden farklı bir şekilde anlar. Nitekim o muhaddislerin "kâne yekrahu kitâbe'l-hadîs" gibi ifadeleriyle hadis yazımını eleştirmediklerini, bu ifadeyle onların kitâb veya kitâbet yoluyla rivayeti eleştirdiklerini söyler. Ardından muhaddislerin mezkûr rivayet usulüne itiraz için kullandığı söz konusu ifadenin yeni yanlış anlamalara yol açtığını belirtir. Örnek olarak "Kâne Saîd b. Cübeyr yekrahû kitâbe'l-hadîs" veya "nerâ ennehâ kitâb" ya da "e mâ alimte enne'l-kitâb yukrah" gibi ifadeleri zikreder ve bunların aslında hadis yazımı değil kitâbet yöntemine bir eleştiri olduğunu söyler.⁵ Ancak Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-İlel*'inde yer alan son rivayete göre Mesrûk (ö. 63/683[?]), Alkame'ye (ö. 62/682) "Bana Nezâir'i yaz" deyince Alkame "Kitâbın mekruh olduğunu bilmiyor musun? [*e mâ alimte enne'l-kitâb yukrah*]" cevabını verir. Mesrûk "Öğrenip daha sonra onu imha edeceğim" deyince o "[O halde] bir beis yok" der.⁶ Görüldüğü üzere burada kitâbet yöntemi değil hadis yazımının hoş karşılanmaması söz konusudur. Aslında rivayet mezkûr dönemde yazımın hafızaya yardımcı olarak kullanımına işaret eder. Sezgin'in Goldziher'e de itiraz ederek yer verdiği bir diğer rivayet Zührî'den

1 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 69-70.

2 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 71-72.

3 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 82-84.

4 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 68.

5 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 81.

6 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1: 216.

(ö. 124/742) nakledilir. Ona göre Goldziher kitâb veya kitâbe kavramlarının gerçek manasını bilmediğinden Zührî'nin “Biz ilmi yazmayı hoş karşılamazdık. Ancak bu emirler bizi zorlayınca hiçbir Müslümanı bundan alıkoymamamız gerektiğini gördük [*künnâ nekrahu kitâbe 'l-ilm*]” şeklindeki ifadesini onun Emevî hanedanlığının menfaatleri için dinî araçlar temin ettiği şeklinde yorumlamıştır. Sezgin'in Goldziher'in yorumuna itirazı yerindedir, fakat kendisinin yorumu da problemler ihtiva etmektedir. Zira ilgili rivayet kitâbet metodu ile değil hadislerin yazımıyla ilgilidir. Nitekim *et-Tabakât*'ta yer alan rivayetin hemen öncesinde İbn Sa'd (ö. 230/845) Sâlih b. Keysân (ö. 140/757'den sonra) rivayetine de yer vermiştir. Bu meşhur rivayete göre Sâlih b. Keysân önde gelen sahâbîlerin rivayetlerini kendisinin yazmadığını, Zührî'nin ise yazdığını (*fe-ketebe ve lem ektüb*) belirtir.⁷ Kaynaklarda geçen “kitâb”, “ketebe”, “kitâbet” gibi ifadelerin tamamının mükâtebe yöntemine işaret ettiği iddia edilirse bu rivayete herhangi bir anlam verilemeyeceği açıktır. Aynı şekilde kaynaklarda geçen her bir “kitâb” ifadesi mükâtebe yöntemine yorulduğunda İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) ilmin yazılmasını (*kitâbü 'l-ilm*) hoş karşılamamasını,⁸ İbn Abbâs'ın “Biz ilmi yazmayız (*fe-innâ lâ nektubu*)” demesini,⁹ Saîd b. Cübeyr'in (ö. 94/713[?]) İbn Abbâs'ın ilmin yazılmasını (*kitâb*) hoş karşılamadığını ve “Sizden öncekileri kitaplar sapıttı”¹⁰ dediğini ifade eden rivayetleri de anlaşılamayacaktır. Zira bu dönemde herhangi bir hadis tahammül yönteminin olmadığı, buradaki ifadelerin kelimenin sözlük anlamıyla yazıya işaret ettiği açıktır. Ayrıca yazıma karşı olan ifadeler yalnızca “kitâb” ifadesiyle değil daha farklı kelimelerle de ifade edilmiştir. Örneğin Dahhâk (ö. 105/723), “Kur'ân için defterler edindiğiniz gibi hadisler için de defterler edinmeyin [*kerârîs*]” demiş, İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Mücâhid'in (ö. 103/721) defterleri hoş karşılamadığı (*ennehû kerîhe el-kerârîs*) nakledilmiştir.¹¹

GAS'ta çizilen bu tabloya karşı *Buhârî'nin Kaynakları*'nda daha mutedil bir anlatı söz konusudur. Her şeyden önce müellif konunun girişinde hadis yazımı hakkında Hz. Peygamber'den leh vealeyhte rivayetlerin varlığına dikkat çeker ve erken dönemlerden itibaren bu rivayetlerin tevili hususunda farklı görüşler olduğunu söyler. Bunlar içerisinde “başlangıçta Kur'ân ile karışmaması için hadis yazımının yasak olduğunu, zira o dönemde Kur'ân ile diğer sözleri ayırt edebilecek fakih kimselerin sayısının çok fazla olmadığını” belirten¹² Hatîb el-Bağdâdî'nin

7 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2: 334.

8 Hatîb, *Takyîd*, 31.

9 Hatîb, *Takyîd*, 37.

10 Hatîb, *Takyîd*, 39.

11 Ahmed, *el-İlel*, 1: 217.

12 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 51-3.

(ö. 463/1071) yorumunun en tutarlı görüş olduğunu söyler. İlerleyen sayfalarda Sezgin, yazı lehine birçok rivayet varsa da aleyhteki rivayetlerin birkaç asır boyunca ileri sürüldüğünü, hatta bizzat hadisi yazarlar tarafından da bu ifadelerin sarf edildiğini, bu durumun da yazımın yasaklanması hususunun bir başka veçhesini gösterdiğini belirtir. Sezgin, yazım aleyhine kullanılan ifadelerin muhtemelen, bilgiyi ezberlemeyip sadece kağıtta bulduran kimselere karşı söylendiğini belirtir. Zira birçok kimse hadisi ezberlemek için yazıdan faydalanıyor, daha sonra yazılı malzemeleri imha ediyor ya da ölümünden sonra kitaplarının imha edilmesini vasiyet ediyordu. Müellif bazı muhaddislerin kitaplarını imha ettiği için pişman olduğunu da belirtmektedir.¹³ Bunun yanında Sezgin, kitâbeti hadisin ilk şartı olarak kabul edenlerin varlığına da dikkat çeker. Fakat tâbiûn döneminde dahi yazıyı ayıplayanların bulunduğunu belirten müellife göre bu grup muhtemelen azınlığı teşkil etmekteydi.¹⁴ Görüldüğü üzere müellif bu eserinde hadislerin yazımı meselesini ele alırken kitâbetin ilerleyen zamanlarda yaygınlaştığını ve yazı aleyhindeki görüşün muhtemelen azınlık tarafından savunulduğunu düşünse de daha açık sözlüdür. *GAS*'ta yazım aleyhine dair neredeyse hiçbir rivayete yer vermezken bu eserinde ilgili rivayetlerin varlığını kabul edip daha makul bir yorum getirmektedir. Burada bir hususa daha dikkat çekilmelidir. Yukarıda belirtildiği üzere müellif *GAS*'ta yazım aleyhine olan rivayetlerin yanlış anlaşıldığını, aslında bunların yazıya değil mükâtebeye karşı söylenmiş ifadeler olduğunu belirtir. Hatta bu konuda Goldziher'i ve Acâc el-Hatîb'i ilgili rivayetleri yanlış anladıkları için eleştirir.¹⁵ Fakat ilginç bir şekilde kendisi de *Buhârî'nin Kaynakları*'nda bu rivayetleri yazım aleyhine olan rivayetler olarak anlamıştır. Hadislerin tedvini meselesini incelerken Goldziher'in tedvin ve tasnifi birbirine karıştırdığını iddia eden müellif, Zührî döneminde kitapların yaygınlaştığını ve bu dönemin hadis tedvini için uygun olduğunu belirtir. Devamında iki yerde yukarıda Zührî'den nakledilen "Biz ilmi yazmayı hoş karşılamazdık. Ancak bu emirler bizi zorlayınca hiçbir Müslümanı bundan alıkoymamız gerektiğini gördük" ifadesine atıf yapar. Buna göre müellif ilk olarak "Emevî devletinin, hadisin kitâbetine yabancı olmadığı, Zührî'yi yazmaya zorladıkları ve bunun delilleri bizzat Goldziher'in kitabından zikredilmiştir" derken, bir sayfa sonra "Hadisleri yazmaya Emevî halifeleri tarafından zorlandığını söyleyen Zührî'nin bilahare yazmış olduğu hadisler, Halife Velîd'in öldürülmesinden sonra saray kütüphanesinden nakledilirken birkaç hayvan yükü teşkil edecek kadar çoğalmıştı" der.¹⁶

13 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 54.

14 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 55.

15 Goldziher'in görüşü için bk. *İslâm Kültürü Araştırmaları*, 2: 62-3; Acâc'ın yorumu için bk. *es-Sünne*, 334.

16 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 60-1.

Sonuç olarak Sezgin'in, *GAS*'ta hadis yazımı aleyhtarı rivayetleri neredeyse hiç gündeme getirmedeği ve hadislerin Hz. Peygamber döneminden itibaren devamlı ve sistematik bir biçimde yazıldığı izlenimini verse de *Buhârî'nin Kaynakları*'nda daha mutedil bir tavır sergilediği ve hadis tarihinin gerçeklerine daha uygun bir tasvir sunduğu görülür. Onun hadis yazımı aleyhindeki rivayetleri iki eserinde farklı şekillerde yorumlaması ise ilginçtir. Aşağıda bu farklılığın hadis rivayeti meselesinde de olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Hadis Rivayeti

Sezgin'in *GAS*'ta incelediği meselelerden bir diğeri hadislerin rivayeti hususudur. Bu kısımda müellif II./VIII. Asırda hadis rivayetinin kitaplar üzerinden gerçekleştiği iddiasını ispat etmek için, özellikle mükâtebe yöntemini daha detaylı incelemiştir. Sezgin, tahammü'l-ilm yöntemlerinin bir başka kültürde bulunmadığını ve bu sebeple yanlış anlamalara sebep olduğunu söyler.¹⁷ Sonrasında tahammü'l-ilme dair yaygın olarak bilinen sekiz yöntemi zikredip bunların tanımını aktarır ve bu yöntemlerden sadece semâ ve kırâatte ezberleyerek öğrenmenin söz konusu olduğunu, bunlarda da fiiliyatta yazılı malzemenin olmazsa olmaz olduğunu belirtir. Bu rivayet metotlarının kısmen İslâm'ın ilk dönemlerine kadar uzandığını daha yakından inceleyeceğini belirten müellif, başından itibaren “münhasıran” yazılı malzemelerin dikkate alındığını göstereceğini söyler.¹⁸ Sezgin, İslâm'ın erken dönemdeki metin rivayet etme uygulamasının muhtemelen Cahiliyye devrine uzandığını söyler ve Hz. Ali'nin (ö. 40/661) kırâat ile semâyı denk tuttuğu ve İbn Abbâs'ın “Bana okuyun, zira bana okumanız benim size okumam gibidir” dediğine dair rivayetleri zikreder. Devamında bazı sahâbîlerin Hz. Peygamber'in mektuplarını, tâbiünden bazı kimselerin de sahâbenin mektuplarını naklettiklerine dair haberlere yer verir.¹⁹ İslâm'ın ilk yıllarında rivayet türlerinin henüz belirlenmediğini belirten müellif, bu dönemde “kitâb” denilen ve son şeklini sonraki iki yüzyılda alacak mükâtebenin bir türünün görüldüğünü belirtir ve mükâtebenin ilk olarak Zührî döneminde yaygın olarak kullanıldığını söyler.²⁰ Mükâtebe veya kitâbın ilk şeklinin semâ ve kırâatin yanında yaygın bir rivayet yolu olduğuna dair birçok örnek olduğunu belirten müellif bunlardan birini zikredeceğini söyler. Bu örneğe göre Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) “Hz. Ali'nin oğlu İbnü'l-Hanefiyye'nin [ö. 81/700] ‘Abdüla‘lâ → İsrâil’ tarikiyle naklettiği hadisler kitâbe yoluyla” demiş, İbn

17 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 64.

18 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 66.

19 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 66-7.

20 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 67-8.

Ebî Hâtîm (ö. 327/938) de bunu “yani semâ değildir” şeklinde açıklamıştır.²¹ İlerleyen sayfalarda yazar mükâtebe ya da kitaptan yapılan naklin II./VIII. Yüzyılda bulunduğuna dair birçok rivayet nakleder. Örneğin o, Katâde’nin (ö. 117/735) Ebû Kılâbe’den (ö. 104/722) sadece birkaç söz işittiğini ve ondan naklettiği rivayetlerin yalnızca kitâbe ve vicâde metoduyla olduğunu nakleder.²² Humejd et-Tavîl (ö. 143/760),²³ İbn Cüreyc (ö. 150/767)²⁴ ve Şu‘be (ö. 160/776)²⁵ gibi isimlerin yazılı malzemelerden hadis naklettiklerine dair rivayetler aktarır. Dolayısıyla Sezgin’e göre mükâtebe yöntemi, yani kitap üzerinden yapılan nakil İslâm’ın ilk yıllarına kadar uzanır.²⁶ O, neye delalet ettiğini tam olarak açıklamasa da bu yöntemin Zührî döneminden itibaren yaygın ve sistemli olarak kullanıldığını, mükâtebe yönteminin bu yaygın kullanımına rağmen semâ ve kırâatin en üstün yöntem olduğunu, ancak bunlarda da yazılı malzemenin mutlaka bulunması gerektiğini belirtir.²⁷

Sezgin hafızanın önemiyle alakalı bazı meselelere çok kısa değinmek istediğini belirtip muhaddislerin birkaç yüz bin hadisi ezbere bildiğini ifade eden haberlerin ne anlama geldiğini açıklar. Hadis literatürüyle daha yakından ilgilenildiğinde bu sayıya, isnâdlarında önemsiz farklılıkların bulunduğu hadislerin dahil olduğunu, böylece gerçekte birkaç bin rivayet metninden bahsedildiğini söyler. Müellif, hemen her muhaddisin bir veya birden fazla kitabının bulunduğunu, bununla birlikte “sahibu hıfz”ın bir “şeref payesi” olduğunu belirtip ezberden rivayet eden muhaddislerin çok defa hata yaptıklarına dair rivayetleri nakleder.²⁸ Sezgin, II./VIII. Asırda hadis edebiyatının varlığına dair rivayetleri naklettikten sonra edâ sîgalarını işler. “Haddesenâ”, “ahberanâ” ve “semi‘tu” gibi ifadeler için klasik kaynaklardaki bilgileri tekrar eden müellifin özellikle “an” lafzı ile ilgili verdiği bilgi dikkat çekicidir. Isnâdlarda çokça zikredilen bu lafzı işlerken müellifin, bir bakıma icazet yönteminin yaygın bir şekilde kullanıldığını ispat etmek istediği anlaşılmaktadır. Ancak o, burada önemli bir hata yapar. Bu harf-i cerrin iki anlama geldiğini söyleyen yazar, ilk olarak bu lafzın icazet yöntemine işaret ettiğini belirtir. Buna göre örneğin “kara’tü alâ fülân an fülân” ifadesi “Ben onu, rivayeti icazet

21 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 68.

22 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 71.

23 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 73.

24 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 72.

25 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 72, 74.

26 Müellif kendisiyle çelişerek bir yerde hicrî I. asrın ikinci yarısında rivayet metodlarının semâ ve kırâatten ibaret olduğunu söyler (1: 76). Ancak yukarıda da değinildiği üzere birçok yerde ilgili dönemde hadis rivayet metodlarının bu iki yöntemle sınırlı olmadığını belirtmektedir.

27 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 76.

28 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 76-78.

yoluyla almış falancaya okudum” anlamına geldiğini belirtir. İlgili lafzın bir diğer işlevinin de inkitâyâ delalet etmek için kullanıldığını söyler.²⁹ Hem edâ sîgalarının hem de icazet yönteminin yazarın incelediği dönem aralığında sistemleşmediği bilinmektedir. Ancak müellifin ilgili lafzın icazet yöntemine işaret ettiğini belirtmesi ilginçtir. Yazar konuyla ilgili Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *et-Tedrib*'ine atıfta bulunur. İlgili esere müracaat edildiğinde Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrib*'ine ait olan sözün asıl sahibinin İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) olduğu görülür. İbnü's-Salâh ise “an” lafzının “kendi zamanında” icazet için kullanılmasının arttığını belirtmektedir.³⁰ Dolayısıyla müellifin icazet yönteminin ilk üç asırda yaygın olarak kullanıldığını ispat etme isteği kendisini önemli bir hataya düşürmüştür.

Özetle Sezgin'in *GAS*'ta anlattığı bu literatür tarihine göre Hz. Peygamber döneminde itibaren hadis rivayeti devamlı olarak yazılı malzeme üzerinden yapılmış ve şifâhî rivayet neredeyse hiç söz konusu olmamış gibidir. O, muhaddislerin kitaptan ve kitaptan yapılan nakillerden sakındırdığına dair hiçbir rivayete yer vermez. Bunun yerine hafızadan hadis nakledip hata yapan muhaddislere dair rivayetler nakleder. Semâ ve kırâatin en üstün yöntem olduğunu iki yerde belirtse de söz konusu yerlerde vurgu hafızaya değil kitaba yöneliktir. *Buhârî'nin Kaynakları*'nda ise biraz daha farklı bir hadis tarihi anlatısı vardır. Her şeyden önce müellif ilgili eserinde hadislerin yaklaşık bir asır boyunca şifâhî olarak nakledildiğini açıkça söyler. Örneğin

Zührî devrinde hadis kitaplarıyla, muhaddislerle ve hayatlarıyla ilgili rivayetlerden de anlaşıldığı veçhiyle hafıza artık hadis naklinin tek vasıtası olmaktan çıkmış, fonksiyonunu geniş ölçüde yazıya intikal etmiş bulunuyordu.³¹

diyerek Zührî dönemine kadar aslında hadis naklinin şifâhî yöntemle yapıldığını söylemiş olmaktadır.

Hatta müellif Zührî döneminde veya hicrî II. Asrın başlarında kitapların artık bahis mevzuu olmaya başladığı zamanlarda dahi hadislerin bir kısmının şifâhî olarak nakledildiğini söyler. Devamında yazar, aslında hadislerin hangi devirden sonra malzemelerini tamamen yazılı kaynaklardan aldığı hususunda kesin bir şey söylenemeyeceğini belirtir.³² Halbuki yukarıda da belirtildiği üzere müellif *GAS*'ta daha kesin ifadelerle başından itibaren yazılı malzemenin dikkate alındığını

29 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 85.

30 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 62. İbnü's-Salâh'ın ifadesi “ve kesüra fî asrinâ ve mâ kârebehü beyne'l-müntesibîn ile'l-hadîs isti'mâlû an fî'l-icâze” şeklindedir. Ayrıca bk. Süyûtî, *Tedrib*, 1: 247. “ve kesüre fî hâzihi'l-a'sâr isti'malû an fî'l-icâze...”

31 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 61.

32 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 62.

belirtmiş, şifahi nakilden ise hiç bahsetmemiştir. Sezgin'in *GAS*'tan farklı olarak söz konusu eserinde değindiği bir diğer nokta da muhaddislerin kitapları hiçbir zaman tam olarak yeterli görmemiş olmalarıdır. O, *GAS*'ta semâ ve kırâatin en üstün yöntem olduğunu belirtse de hafızanın önemine hiç vurgu yapmaz. Fakat bu eserde hadislerin rivayetinde kitabın yeterli olmadığını açıkça belirtir. Sonrasında kitabın önemi ve konumu inkar olunmadığı dönemde hala hafızanın kıymetinin sarsılmadığını, hafıza, yazı ve nakilde sadakatin ilmin üç zorunlu unsuru addedildiğini, ne sadece hafızaya ne de sadece yazıya itimat edildiğini, bu ikisinin ortak vazifesi etrafında zengin bir literatür ortaya çıktığını, çoğu zaman hadis kitaplarının ezberlenip sonra rivayet izni alındığını söyler.³³

Sonuç olarak müellifin her iki eseri karşılaştırıldığında hadis rivayeti konusunda zikrettiği hususların çoğu ortaksa da hadislerin hicrî I. yüzyılda şifahen nakledildiği, II. asırda kitaptan yapılan nakillerin yeterli olmayıp hafızanın önemini hiçbir zaman kaybetmediği gibi hususları *GAS*'ta zikretmemesi ilginçtir.

GAS ve *Buhârî'nin Kaynakları* arasındaki bu farklılığın değerlendirmesine geçmeden bir hususun daha üzerinde durulması faydalı olacaktır. Ekrem Ziyâ el-Ömerî *Merviyâtü's-sîreti'n-Nebevîyye* adlı eserinde³⁴ Fuat Sezgin'in *GAS*'ının Arapça tercümesi olan *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*'nin ilk baskısındaki bir ifadeyi sonraki baskılarda çıkardığını ve buna dair hiçbir işaretle bulunmadığını iddia eder. Aynı hususu Necm Abdurrahman Halef de dile getirir.³⁵ Bu iki yazarın gündeme getirdiği ifadeler *GAS*'ta Buhârî'nin ta'likleriyle ilgili kısmında yer alır. Burada Sezgin, rivayetleri büyük ölçüde isnadsız zikreden ilk kişinin Buhârî olduğunu, onun "kâle, zekera" gibi lafızları kullanarak isnad zikretmeksizin birçok nakilde bulunduğunu ve bunun hadis usulünde ta'lik olarak isimlendirildiğini söyler. Ardından isnâdın Buhârî ile mükemmel haline ulaşmadığını belirtir ve "Gerçekte isnad Buhârî'yle bir sarsılma yaşamıştır" der.³⁶ Yukarıda zikredilen her iki araştırmacı da Sezgin'in "isnadın Buhârî'yle bir sarsılma yaşadığı" şeklindeki cümlesinin *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*'nin sonraki baskılarında çıkartıldığını söyler. Gerçekten de *Târîhu't-türâsi'l-Arabî*'nin ilk baskısına müracaat edildiğinde ifadenin bulunduğu görülür (*enne'l-isnâd lem yu'raf şekluhû el-ekmel inde'l-Buhârî, fe'l-vâki' ennehû bede'e mine'l-Buhârî yefkûdu mekânetehû*).³⁷ Ancak eserin Arapça tercümesinin sonraki baskılarına bakıldığında ilgili cümlemin kitaptan çıkartıldığı, konunun

33 Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 71-73.

34 Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Merviyât*, 54.

35 Necm Abdurrahman Halef, *İstidrâkât*, 8.

36 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 86.

37 Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-Arabî* (Kâhire 1971), 1: 249.

“İsnadın Buhârî ile mükemmel haline ulaşmadığı yeterince aşikardır” ifadesiyle sona erdiği görülür.³⁸ Ancak söz konusu ifade eserin Almanca aslında³⁹ ve Türkçe tercümesinde⁴⁰ yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Sezgin'in bu ifadesi Arap dünyasında tepkiyle karşılanmış ve bu sebeple o, ilgili ifadeyi sonraki baskılarda eserden çıkarmıştır.⁴¹

Değerlendirme ve Sonuç

Sezgin'in *GAS*'ı ile *Buhârî'nin Kaynakları* karşılaştırıldığında bazı önemli farkların bulunduğu görülür. O, *Buhârî'nin Kaynakları*'nda, hadislerin yazımına karşı hicrî I. yüzyılda bir tepkinin olması, hadislerin Zührî dönemine kadar genellikle şifâhî olarak nakledilmesi ve II. yüzyılda hadis rivayetinde kitabın tek başına yeterli görülmemesi gibi konularda daha açık sözlü iken *GAS*'ta bu hususlara neredeyse hiç değinmez. Bunun birkaç muhtemel sebebi olabilir. İlk olarak *GAS*'ın *Buhârî'nin Kaynakları*'nın bir özeti olduğu, dolayısıyla *GAS*'ta sadece önemli gördüğü hususlara değindiği söylenebilir. Ancak iki eserinde de ilgili hususlara ayrılan kısım arasında hacim olarak büyük bir fark yoktur. Bir diğer muhtemel sebebi *GAS*'ın bir literatür tarihi eseri olması sebebiyle müellifin daha çok kitabı ve yazılı malzemeyi gündemine almış olabileceğidir. Ancak yazar ilgili bölümün girişinde “Az okunan bir dilden hareketle Goldziher'in ulaştığı sonuçları tetkike tabi tutmak ve akabinde Hadis literatürünün gelişimine dair mümkün mertebe eksiksiz bir tasvir sunmak istiyoruz” der.⁴² Hadislerin yazımına karşı hicrî I. yüzyılda tepkilerin olması, Zührî dönemine kadar genellikle hadislerin şifahen nakledilmesi ve bu dönemden sonra da kitabın tek başına yeterli görülmemesi gibi konular “hadis literatürünün gelişimine dair mümkün mertebe eksiksiz bir tasvir” sunmayı hedefleyen bir çalışmada ihmal edilemeyecek konulardır. Sezgin'in ilgili konularda görüşlerinin değiştiği düşünülebilirse de hadis tarihine dair mezkûr konularda Sezgin'in görüşlerinin değiştiğini iddia etmek makul değildir. Burada gündeme getirilebilecek bir diğer muhtemel sebep iki eserin muhatap kitlelerinin farklı olması sebebiyle müellifin bazı hususlardan ya hiç söz etmemesi ya da daha

38 Örneğin bk. Sezgin, *Târihu 'l-türâsi 'l-Arabî* (Riyâd 1991), 1: 147.

39 Sezgin, *GAS*, 1: 79. Almanca aslı kontrol edip metni anlamamı sağlayan Mücahid Kaya'ya teşekkür ederim.

40 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 86.

41 Söz konusu iddiaların varlığına dikkatimi çeken ve *Târihu 'l-türâsi 'l-Arabî*'nin ilk baskısını temin etmemi sağlayan Prof. Dr. Hüseyin Hansu hocama teşekkür ederim. Ayrıca kendisi, “Fuat Sezgin'in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı” adlı makalesinde de Ömerî ve Halef'in iddialarına işaret etmiştir bk. Hansu, “Fuat Sezgin'in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı: Yazılı Rivayet Teorisi ve Etkileri”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları*, V/1, 81.

42 Sezgin, *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*, 1: 61.

silik bir şekilde gündeme getirmesidir. Kanaatimizce iki eserdeki farklılığın sebebi de budur. Nitekim *Buhârî'nin Kaynakları* Türkiye akademisi içerisinde kaleme alınmıştır ve ilk olarak 1956 yılında Türkçe olarak yayımlanmıştır. Bu tarihten sonra da eser bir başka dile çevrilmemiştir. *GAS* ise Almanya'da Batı akademisi içerisinde kaleme alınmış ve hadis bölümünü de içeren ilk cildi 1967'de diğer ciltleri gibi Almanca olarak yayımlanmıştır.⁴³ Dolayısıyla müellifin muhatap kitlesi doğrudan oryantalistlerdir. Muhtemelen bu sebeple Sezgin, hadislerin yazılı kaynaklardan nakledildiği hususunu daha güçlü bir şekilde ispatlamak için tezine aykırılık teşkil edebilecek hususları ya hiç gündeme getirmemiş ya da oldukça cılız bir şekilde dile getirmiştir.⁴⁴

Kaynakça/References

- Acâc el-Hatîb, Muhammed. *es-Sünne kable 'l-tedvîn*. Kahire: 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel. *Kitâbü'l-İlâl ve ma 'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasiyullah b. Muhammed Abbâs. 4 cilt, Riyâd: Dâru'l-Hânî, 1422/2001.
- Golzihir, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları*. terc. Mehmed Said Hatiboğlu-Cihad Tunç. Ankara: Otto, 2019.
- Halef, Neem Abdurrahman. *İstidrâkât alâ Târîhi 'l-türâsi'l-Arabî li-Fuat Sezgin fî ilmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 2000.
- Hansu, Hüseyin. "Fuat Sezgin'in Modern Dönem Hadis Tartışmalarına Katkısı". *Hadis ve Siyer Araştırmaları* (V/1). 2019, 67-89.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Takyîdü'l-ilm*. nşr. Sad Abdülgaffâr Ali. Kahire: Dâru'l-İstikâme, 1429/2008.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kebir*. nşr. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt, Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1422/2011.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takiyuddîn Osmân b. Salâhiddîn eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs*. nşr. Nüreddin İtr. Dimeşk: Dâru'l-Fikr 1419/1998.
- el-Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Merviyâtü's-sîreti'n-Nebeviyye beyne kavâ'idü'l-muhaddisîn ve rivâyâtü'l-ahbâriyyîn*. y.y., t.s.
- Sezgin, Fuat. *Arap-İslâm Bilimleri Tarihi*. İstanbul: Prof. Dr. Fuat Sezgin İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı, 2015.
- , *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto, 2015.

43 *GAS* hakkında bk. <https://islamansiklopedisi.org.tr/geschichte-des-arabischen-schrifttums> (erişim tarihi: 18.09.2019).

44 Fuat Sezgin *Muhadarât fî târihi ulûmi'l-Arabiyye ve 'l-İslâmiyye* eserinde yer alan ve Türkçeye "Arab-İslam İliminde İsnadın Ehemmiyeti (terc. Habil Nazlıgül)" adıyla tercüme edilen bir konferans metninde *GAS*'ın basit bir özeti sunmuş ve *GAS*'taki bazı iddiaları orada da gündeme getirmiştir. Bu durum yukarıda zikredilen ihtimali zayıflatan bir husus olarak görünse de ilgili konferans metninin bütüncül bir hadis tarihi anlatımını hedeflemediği belirtilmelidir. Burada gündeme getirilen husus ise eksiksiz bir hadis literatür tarihini sunmayı hedefleyen *GAS*'ta mezkur konulara niçin değinilmediğidir.

----- . *Geschichte Des Arabischen Schrifttums*. 13 cilt, Leiden: Brill, 1967.

----- . *Târîhu 't-türâsi 'l-Arabî*. terc. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 10 cilt, Riyâd: Câmi'atü'l-imâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411/1991.

----- . *Târîhu 't-türâsi 'l-Arabî: Ulûmü 'l-Kur 'ân ve 'l-hadîs*. terc. Fehmî Ebü'l-Fadl-Mahmud Fehmî Hicâzî. Kahire: Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li't-te'lîf ve'n-neşr, 1971.

----- . “Arab-İslam İlmünde İsnadın Ehemmiyeti”. terc. Habil Nazlıgül. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (10). 1998, 251-263.

Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celalüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tedrîbu 'r-râvî fî şerhi Takrîbu 'n-Nevâvî*. nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2 cilt, Beyrut: Mektebetü'l-Kevser 1415/1994.

